

KELL' ONNI ON SE ONNEN KÄTKEKÖÖN

MICHAEL BILLIG & SUSAN CONDOR & DEREK EDWARDS & MIKE GANE & DAVID MIDDLETON & ALAN RADLEY. **Ideological Dilemmas**. A Social Psychology of Everyday Thinking. Sage, London 1988. 192s.

Jotta ympärillämme näkyvissä ja näkymättömissä olevat ilmiöt eivät olisi liian itsestäänselviä ja yksinkertaisia, voidaan niitä tarkastella mm. ideologisten dilemmojen 'yhtäältä – toisaalta' näkökulmasta. Sukeltaminen niiden kautta arkipäivän ajattelun maailmaan vie kuitenkin lukijan mielenkiintoisiin pyörteisiin ymmärryksen lisääntymisen virrassa. Ideologiset dilemmat tarjoavat hedelmällisen lähtökohdan tutkia miten ihmiset ajattelevat ja väittelevät; yhtäältä luovat kontrasteja ja konflikteja, toisaalta avaavat mahdollisuuden muutokseen johtavaan dialogiin ja strategioihin.

Ideologia on ajattelun tuotoksena syntyvää kollektiivista puhetta maailmasta; näkemys ja mielipide sosiaalisessa kontekstissa. Yleensä ajatellaan, että ajattelu ja puhe ovat yksilöllisiä toimintoja. Vaikka ne useimmiten tulevat ilmi yksilön kautta, on niiden tausta kuitenkin vahvasti sosiaalinen. Käsitelykymme ja ideamme heijastavat omaa aikaamme, heijastaen samaalla myös historiaa joka on tuottanut nykyisyyden. Tutkijat käyttävät käsitettä 'ajatteleva yhteisö'. Ajattelu on kahden – tai useamman - yksilön välistä dialogia, jonka sisältö nousee yhteisön historiallisista juurista. Tämä arjen kommunikaatio, etenkin muuttuessaan kollektiiviseksi, sisältää jatkuvasti toistensa kanssa vastakkain olevia malleja jota aiheuttavat keskustelua, väittelyä ja ristiriitaisuuksia, dilemmoja. Se on osa ajattelun ja inhimillisen kanssakäymisen universaalista luonnetta. Ideologialla on tavallaan kaksi ulottuvuutta; eletty, yhteisön tapa elää ja älyllinen, uskomuksiin liittyvä systeminen struktuuri. Tästä muodostuu sosiaalinen ajattelun kaava, jonka yksilö sisäistää – ideologia. Tämän teorian kautta Billig kumppaneineen pyrkii myös osaltaan lähentämään toisiinsa yksinään liian kapea-alaista sosiologista ja sosiaalipsykologista tutkimuskenttää.

Dilemmojen sisältö on riippuvainen aikakaudesta ja kulttuurisista normeista ja uskomuksista, itse asiassa ideologiasta. Ristiriitaa voi syntyä myös ideologioiden

sisällä tai kahden erilaisen ideologian asemasta. Voimme myös elää ideologian sisällä olematta tietoisia sen perinnöstä ja traditioista. Ideologia vain hitaasti hivuttautuu ajatteluamme. Tämä kertoo myös siitä että ajattelu on myös sosiaalista, ajatuksemme eivät ole pelkästään omiamme.

Ideologiset dilemmat nähdään ajattelua edistävänä; niitä pohtimalla ihminen voi nähdä uusia merkityksiä itsestään ja maailmasta. Ne eivät aina ole perusteltuja tai ajateltuja, vaan historiallisen ja kollektiivisen ajattelun tulosta. Ne ilmenevätkin usein esim. kansanviisautena, arkipäivän ajatteluna, jota kuvaavat kuvaavat erilaiset kansanviisaudet ja sananlaskut. Jo Aristoteles pohti, että 'jos puhut totta, saat ihmisten vihat päällesi - jumalien, jos et puhu'. Yksi ihmiskunnan perusedilemmoista lieneekin 'totuus on tekevä teidät vapaiksi' ja 'tieto lisää tuskaa' ulottuvuuksien välillä. Samalla, kun yksilö on ikäänkuin ideologisten dilemموjen uhri, hän voi myös vaikuttaa niihin ja käyttää niitä hyväkseen retorisesti esimerkiksi 'jos mitään ei yritä, ei mitään saavutakaan'. Orja ja sankari yhtä aikaa!

Yksilö ei siis kuitenkaan ole pelkästään sokea talutettava ja kulttuurin tuote, vaan pystyy itse käymään keskustelua ideologian kanssa. Kuitenkin mielipide väistämättä pohjautuu tai linkittyy sosiaaliseen kontekstiin. Arkitieto ei myöskään pohjautu vain historiaan ja kokemukseen, vaan myös yleisesti tai ideologisesti hallitsevaan ja vallitsevaan ajatteluun. Sosiaalisen toiminnan päämäärä on voittaa väittely, jotta väittelyn agenda voidaan muuttaa! Kollektiivisuudesta ja sosiaalisesta perustasta huolimatta jokainen yksilö mieltää ideologiat omalla ainutlaatuisella tavallaan, korostaen eri arvonäkökulmia ja toimintatapoja riippuen henkilökohtaisesta valinnoista ja tilanteesta. Yhden dilemma ei ole välttämättä toisen dilemma.

Ideologiset dilemmat heijastelevat kirjoittajien mukaan individualistisen ja liberalistisen kulttuurin sisältämiä jännitteitä, jotka näkyvät esimerkiksi ristiriitaisuuksina autoritaarisuuden ja tasa-arvon, vapauden ja välttämättömyyden yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden ulottuvuuksilla. Vapauden sekä vastuun ja kontrollin dilemma on läsnä yhtä aikaa niin yksilön sekä arjen että eettisissä valinnoissa kuin yhteisössä ja yhteiskunnallisessa päätöksenteossakin. Ilmiöillä on yleensä sekä etunsa että haittansa. Ihminen törmää sekä ideologisiin että arkisiin dilemmoihin vaikeiden päätösten edessä. Billigin (ym.) teoria ei kuitenkaan osoita,

miten tilanteesta selviydytään, vaan jäsentää ajattelun prosessia; mitä arjen valinnat heijastavat ja ilmenevät. Itse ajattelu ja sen ilmiäisy, puhe, väittely, retoriikka, on olennaista. Väittelyn, jota käydään maalaisjärjen pohjalta, tuloksena syntyvät niin päätelmät kuin ideologiatkin.

Jokapäiväisessä elämässä keskeisiä vastakkainasetteluja löytyy oppimisen ja opettamisen, asiantuntija-auktoriteettien ja tasa-arvon, terveyden ja sairauden, ennakkoluulojen ja suvaitsevaisuuden sekä sukupuolen ja yksilöllisyyden välillä.

Kasvatus on oiva esimerkki yhteiskunnan keskeisestä rakenteesta, joka itsessään on varsin ideologinen ja dilemmainen. Muodollisella koulutuksella on kaksinainen ideologinen merkitys. Se on prosessi, jonka tehtävänä on sosiaalista oppijat ideologiaan. Kulttuurista riippuen, kasvattajilla, opettajilla ja kouluttajilla on enemmän tai vähemmän vaikutusvaltaa siihen, mitä opettavat. Käytännössä he siirtävät vallitsevaa ja auktoriteettien määrittelemää ideologiaa eteenpäin. Opettaminen harvoin on neutraalia. Mutta koulutuksen sisällä on oma ideologiansa, kognitiivinen ja arvopohjainen viitekehys, joka ohjaa kasvattajaa, hänen toimintaansa ja asennoitumistaan. Ihmis- ja oppimiskäsitys sisältää monia dilemmoja. Näiden keskellä kasvattajalla on yksilölliset – ja kollektiiviset – mahdollisuudet vaikuttaa. On tärkeää, että opettajat ovat tietoisia toimintansa dilemmoista.

Auktoriteettien ja tasa-arvoisuuden dilemma on yksi ihmiskunnan perusdilemmoista. Se vaikuttaa kaikkialla; puheeseen ajatteluun ja tietysti tekoihin. Sitä myöskään ei ole toistaiseksi pystytty ratkaisemaan kuin osittain ja paikallisesti. Dilemmaa valaiseva mikrotason esimerkki voisi olla parisuhde. Vaikka dilemma lävistää lähes kaikki elämänalueet, tutkijat keskittyvät tässä asiantuntijoiden toimintaan. Vallankäyttö on valitettavan usein autoritaarista mielivaltaa, kun sen pitäisi paremminkin perustua vaikuttamiseen. Asiantuntijan on vaikeaa olla tasa-arvoinen, jos se on uhka omalle asemalle ja roolille.

Myös demokratia sisällä on sen peruseriaatteiden mukaan sallittava erilaisia ajatuksia ja mielipiteitä, jotka voivat olla ristiriidassa vallitsevan ideologian kanssa. Joutuu kysymään, eikö demokratia olekaan sama kuin konsensus. Kuuluuko kysymys sananvapaudesta vain totalitarismiin? Miten käytännössä systeemi voi

toimia vaikkapa partiossa, jossa ideologia on kantava voima, jos yksilö poikkeaa ryhmän ajattelusta? Tai työnohjausryhmässä, jossa yhtäältä pyritään harmoniaan, toisaalta konfrontaatioon? Missä vaiheessa individualistinen ajattelu muuttuu anarkiaksi, tai sen estäminen manipulaatioksi?

Vuoropuhelu sairauden ja terveyden välillä ei helppo, koska imua on molempiin suuntiin ja huomisen ohje kumoo tämänpäiväisen. Aihe on hyvin aktueli ja koskettaa jokaista. Tämäkään teema ei ole ideologiasta vapaata, vaan kumpuaa yksilön vapaudesta päättää omista valinnoistaan, mutta myös ihmisen ruumiin ja ulkoisen habituksen ollessa markkinavoimien sekä armoilla että jalustalla. Ehkä hyvän terveyden ideologia on siinä, että yksilö on mahdollisimman tietoinen ratkaisujensa vaikutuksista.

Päivänpolttava teema on myös ennakkoluulojen ja sietokyvyn tasapainottelu, niin kansallisella kuin kansainvälisellä tasollakin. Tässä dilemmassa, jos missä on arkielämässä pitkälti kyseessä ryhmä ja ryhmien välinen suhde. Kansainvälistyminen näyttää vain korostavan kansallisuutta, eikä suinkaan poista sitä. Globalisaatio ei ole tehnyt ihmiskunnasta yhtä, vaikka se on tuonutkin sen lähemmäksi toisiaan.

Ennakkoluuloilla ja rationaalisuudella harvoin on tekemistä toistensa kanssa. Kirjoittajat sanovatkin rasismien olevan järjetöntä! Rasistiset ennakkoluulot ovat hyvin tunnepitoisia ja perustuvat usein yleistyksiin, väärinkäsityksiin tai tietämättömyyteen. Ne voidaan kuitenkin nähdä myös ihmisen luontaisena taipumuksena. Myös kulttuuri ja elämäntapa tukevat tätä dilemmaa – mitä sisäänlämpivämpi yhteisö on, sitä suurempaa on tietämättömyys ulkopuolisista, ja sitä pelottavampia he ovat. Kiinnostava on havainto, miten täynnä ristiriitaisuuksia ennakkoluulojen kieli on teemaan liittyviä diskursseja analysoitaessa.’ Mutta’ ja ’silti’ ovat yleisiä ja toistuvia ilmaisuja.

Sukupuolisuuden ja yksilön personaallisten piirteiden vastakkainasettelu on kuin ’hyllyvä suo’. Ratkaisematon kysymys on missä määrin käyttäytymiseen kussakin eri tilanteessa vaikuttaa yksilöllisyys, missä määrin sukupuoli. Kilpailun ja sosiaalisen vallan teemat ja elementit nousevat esiin, ja nostavat rinnalle myös tasa-arvon ja auktoriteettien dilemman. Kuinka pitkälle voidaan sukupuolisuus poistaa tasa-arvon

nimissä? Mitä lopultakin on androgynia? Ja taas näyttäytyy myös kulttuuri; monessa kulttuurissa naiset ovat vahvoja, toisissa taas todella alistettuja.

Vastakkainasetteluja löytyy myös tieteenalojen välillä, esimerkkeinä humanismi ja struktualismi sekä absolutismi ja relativismi. On virhe ajatella että minkään alan tieteelliset metodit toisivat ainoaa oikeaa tietoa ja totuutta ihmiskunnalle. Sen sijaan lisäarvoa ja uutta näkökulmaa tieto- ja järkikeskeisessä ajattelussa saadaan arki-, ns. hiljaisesta tiedosta, poikkitieteellisyydestä ja mm. alkuperäiskansojen tiedosta.

Billigin teoria vaatii paneutumista, eikä välttämättä avaudu yhdellä lukemisella. Pitkänkin pohdiskelun – joskin todella kiinnostavan ja inspiroivan – jälkeen voi esittää uuden dilemman: tulinko hullua hurskaammaksi?